

Valdemaras Klumbys

Sovietinis seksualumas savilaidos veidrodyje

Šiame straipsnyje analizuojami seksualumui skirti tekstai sovietmečio Lietuvos periodinėje savilaidoje. Lyginamas įvairių seksualumo temų (malonumas, valia, meilė, lytiniai santykiai, seksualinis auklėjimas etc.) pateikimas ir vertinimas savilaidoje bei legalioje spaudoje, pagrindinių ir legalių diskursų panašumai ir skirtumai, analizuojamos skirtumų priežastys. Aiškinamasi, kokia buvo stalininės seksualinės

kultūros įtaka katalikiškai pagrindinei minčiai. Išskirti ir išanalizuoti du vyraujantys požiūriai į seksualumą – nuosaikūs ir asketiškas. Pateikiama skaistybės idealo, kaip alternatyvaus sovietinei ideologijai, analizė. Visame straipsnyje nagrinėtas savilaidos santykis su visuomenės modernizacija seksualumo srityje.

Raktažodžiai: sovietmetis, savilaida, seksualumas, katalikiškas pagrindis, modernizacija.

ĮVADAS

Savilaida dažniausiai naudojama tiriant politinę istoriją – pasipriešinimą ir represijas. Tačiau joje galima rasti medžiagos ir kitoms temoms. Tai ypač svarbu turint omenyje, kad kartais visuomenę necenzūruota nuomonė galėjo pasiekti tik per savilaidą. Ji dažnai yra ir vienas iš nedaugelio šaltinių, galinčių atskleisti visuomenėje egzistavusias nuomones, kurios nebuvo užfiksuotos kituose šaltiniuose. Tęsiant savilaidoje matomos reakcijos į sovietinio visuomenės modernėjimo pasekmes tyrimą (jau pasirodė tekstas apie šeimos ir lyčių santykių vaizdavimą savilaidoje¹) šiame

straipsnyje pasitelkus prieinamą periodinę savilaidą, analizuojama kita ryški modernizacijos apraiška – seksualumas ir jo kaita. Nors iš esmės lietuviškoji savilaida, panašiai kaip ir Rusijos², nesidomėjo realaus žmonių gyvenimo, buities problemomis, vis tik dominavusi katalikiška savilaidos kryptis reiškė, kad joje buvo svarbi moralės tematika, ir tai savo ruožtu skatino jos autorius pasigilinti ne tik į politines temas. Renkant medžiagą straipsniui peržiūrėta visa prieinama lietuviška periodinė savilaida (perpublikuota ar skelbta internete), iš jos atrinkti straipsniai, kuriuose liečiama seksualumo tematika. Žinoma, reikia turėti omenyje, kad dorovei skirti tekstai,

¹ Valdemaras Klumbys, „Šeimos ir lyčių vaizdiniai savilaidoje“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2020, Nr. 2 (48), p. 56–76.

² „Ленинградский феминизм 1970-х годов“, 2013, [interaktyvus], in: http://ravnopravka.ru/2013/05/leningrad_feminism/ (2020-08-16).

straipsniai buvo visų pirma moralizuojantys ir demaskuojantys sovietinę dorovę. Tai lemia jų tendencingumą, bet kartu leidžia pamatyti ir tokias nuomones, kurios sovietinės viešosios erdvės negalėjo pasiekti. Tiesa, reikia turėti omenyje, kad apibendrinimus tenka daryti iš gana nedidelio tekstų kiekio, todėl vieno kurio autoriaus nuomonė gali būti perdėtai sureikšmintą. Ypač tai pasakytina apie išskirtą asketinio konservatyvumo požiūrį – sprendžiant iš stiliaus ir argumentacijos, dauguma tokių straipsnių priklauso vienam žmogui – Aleksandriui Žarskui³. Tačiau net ir tokiu atveju verta jas apžvelgti parodant mąstymo pogrindyje įvairovę. Taip pat straipsnyje siekiama palyginti savilaidoje plitusias nuomones su taip pat konservatyviais viešojoje erdvėje dominavusiais seksualumo diskursais, ryškėjančiais daug šiai temai dėmesio skyrusiuose legaliuose leidiniuose *Jaunimo gretos*, *Šeima* ir kt., išsiaiškinti jų panašumus ir skirtumus. Juk dažnai, akcentuojant savilaidos opoziciją sovietinei santvarkai, lieka nepastebėtos sąsajos tarp joje skelbtų tekstų ir oficialiųjų diskursų. Seksualumo tema itin dėkinga tokių sąsajų ir įtakų analizei.

Šis tekstas – bene pirmasis bandymas tirti savilaidos požiūrį į seksualumą ne tik Lietuvoje, bet ir SSRS. Analizuojant legalios spaudos duomenis, naudotasi autoriaus su kolegomis atlikto XX a. seksualumo kaitos Lietuvoje tyrimo⁴ medžiaga bei monografija apie sovietmečio seksualinę kultūrą⁵, kurioje pateikta ir sovietinio seksualumo istoriografijos apžvalga.

BENDRIEJI POŽIŪRIO Į SEKSUALUMĄ BRUOŽAI

Nieko stebėtino, kad katalikiškoje savilaidoje, rašiusioje apie seksualumą, dominavo itin konservatyvus požiūris į lytinius santykius: „Religija visą laiką teigė ir teigs, kad galutinis lytinių santykių tikslas yra vaikų gimdymas. Tik prie jo einama per tamprią abipusę meilę, todėl neatskiria jų nuo meilės, o kaip tik reikalauja juos su meile būtinai sujungti. Ateistai, intymius santykius atskirdami nuo svarbiausio prigimties tikslo, juos paverčia tik egoistinių malonumų ieškojimu, gryna paleistuvyste, ardančia sveikatą ir naikinančia tikrą meilę. Juk tada sąmoningai vengiamą vaiko. Tuo pačiu patvirtina, kad abipusė meilė turi rišti prie intymių santykių vaisiaus – vaiko. Taigi, jie yra skirti gimdymui, o ne ononizmui.“⁶

Nepaisant to, kad šioje citatoje oponuojama sovietinei santvarkai, joje faktiškai kartotas sovietinis viešasis seksualumo diskursas, kuriame meilė buvo itin sureikšmintą⁷, nuolat rašyta apie meilės santuokoje svarbą beveik tais pačiais žodžiais ir teigta, kad „požiūris, kai meilė bandoma sutapatinti vien su lytiniu potraukiu ar seksu, mums yra svetimas“⁸.

Taip pat būtent sovietinė valstybė stengėsi kiek įmanydama sumažinti atotrūkį tarp lytinių santykių ir reprodukcijos, pradėjusį itin didėti pirmojo ir antrojo pasaulio šalyse XX a. antroje pusėje. Nors 1955 m. SSRS ir buvo legalizuoti abortai motinos noru, tačiau jie nuolat kritikuoti spaudoje primenant,

³ Jo idėjos skelbiamos tinklalapyje: <https://www.zarskus.lt>

⁴ LMT finansuotas projektas „Seksualinių normų ir elgsenos kaita modernėjančioje Lietuvos visuomenėje“ (2017–2019).

⁵ Valdemaras Klumbys, Tomas Vaiseta, *Mažasis o: seksualumo kultūra sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Baltos lankos, 2022.

⁶ „Lietuviai, visi už tautos skaistumą!“, in: *Dievas ir Tėvynė*, 1978, Nr. 10, p. 69.

⁷ Plačiau apie sovietinius meilės diskursus: Dalia Marcinkevičienė, „Romantinė meilė kaip (sovietinė) socialinė politika“, in: *Colloquia*, 2009, Nr. 21, p. 96–113.

⁸ Vincentas Žemaitis, „Meilės išteisinimas“, in: *Jaunimo gretos*, 1975, Nr. 7, p. 32.

kad svarbiausia moters pareiga – motinystė, gąsdinant abortų pasekmėmis sveikatai (visų pirma – nevaisingumu)⁹. 9 deš. viešumoje netgi pasirodė nuomonės, kad abortus vertėtų faktiškai uždrausti, leidžiant tik su medikų sankcija – kai yra grėsmė motinos gyvybei, vaisius apsigimęs ir pan.¹⁰ Kontracepcija SSRS buvo menkai išvystyta¹¹, apie ją rašyta gana retai – tai irgi liudijo konservatyvią ir, visų pirma, į reprodukciją orientuotą valstybės šeimos politiką. Netgi onanizmas gana ilgai smerktas legalioje spaudoje, iki 8 deš. pasitaikydavo ir straipsnių, gąsdinančių jo pasekmėmis sveikatai ir protui. Kad jis veda į ligą ir nusikaltimus, 1969 m. *Tarybiniam mokytojui* rašė pagrindžio dalyvis Povilas Butkevičius¹². Visai įmanoma, kad šis autorius tęsė tokių idėjų sklaidą ir savilaidoje. Viešųjų seksualumo diskursų Lietuvoje konservatyvumą rodo ir tai, kad lytinio akto pozos pirmą kartą detaliau aptartos Janio Zalyčio knygoje, išleistoje tik 1984 m.¹³

Atrodytų, kad tarp konservatyvaus sovietinio seksualinio diskurso ir dar konservatyvesnio katalikiškojo daugiau panašumų nei skirtumų, tai kodėl atsirado tokie kaltinimai? Žinoma, pagrindyje dorovės nuosmukis sietas visų pirma su ateistine ideologija, tai pabrėžta turbūt visose savilaidos publikacijose, tačiau tai ne vienintelė priešiško priežastis. Nuo 7 deš. antros pusės viešieji seksualumo diskursai gana stipriai keitėsi:

⁹ M. Zubrienė, „Jos turėtų rausti“, in: *Jaunimo gretos*, 1965, Nr. 6, p. 20–21.

¹⁰ Vincas Kryževičius, „O jeigu gandra nebeatskris?“, in: *Šeima*, 1981, Nr. 6, p. 16–17.

¹¹ Plačiau apie kontracepciją SSRS: Henry P. David, Henry P. McIntyre, *Reproductive Behavior: Central and Eastern European Experience*, Berlin: Springer Berlin, 1981, p. 108–109.

¹² Povilas Butkevičius, „Aistros – tartum žirgai“, in: *Tarybinis mokytojas*, 1969-11-28, Nr. 96, p. 3.

¹³ Janis Zalytis, *Meilės vardu*, 2-asis leid., Kaunas: Šviesa, 1984, p. 208–211.

rigoristinį stalininį seksualinį diskursą, tik sušvelnėjusį, bet radikaliai nepakitusį Nikitos Chruščiovo valdymo laikotarpiu, keitė liberalesnis požiūris. Legalioje spaudoje vis daugėjo straipsnių apie šeimą ir lytinius santykius, o svarbiausia – keitėsi ne vien spaudos, o ir visuomenės, ypač jaunesnių kartų požiūris į seksualumą, jis nebelaikomas tabu, apie kurį net kalbėti negalima, traukėsi jį supusi tylos ir gėdos siena, taip pat keitėsi, liberalėjo ir seksualinė elgsena¹⁴. Konservatyviai nusiteikusius žmones piktino vien jau tai, kad apie lytinius santykius pradėta kalbėti atviriau: „Tris mėnesius pietavau vienoje privačioje valgykloje, kur iš 8-ių vyresniųjų klasių moksleivių 6 buvo ateistai – jų kalbos, juokai ir anekdotai vis sukosi apie seksą. Su tokiais pat žmonėmis vėliau teko gyventi Kazachstane (1955–1956) – seksas buvo jų skanėstai.“¹⁵

Didžiausią pasipiktinimą kėlė jaunimo seksualinės elgsenos kaita: „O kiek dar to ‚nekalto‘ blogio, kai penkiolikmečiai – šešiolikmečiai vaikinai ir merginos geria, rūko, ieško ‚ploto‘ susimetę kelia orgijas ir visa tai laiko normaliu, net būtinu dalyku, kai paauglių būreliai be tikslo slankioja pakampėmis ir dairoosi, kur kokią šunybę iškrėtus. [...] tai, ką jie laiko idealu, yra tik tuščių, beprasmiškų, greit praeinančių malonumų gaudymas.“¹⁶

Piktintasi ir modernėjusiu visuomenės požiūriu į tai: „Jei Estijoje dauguma ap-

¹⁴ Plačiau apie seksualinių diskursų kaitą viešumoje erdvėje, stalininio ir vėlesnių sovietinių diskursų bruožus žr.: Valdemaras Klumbys, Tomas Vaiseta, *Mažasis o: seksualumo kultūra sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Baltos lankos, 2022.

¹⁵ „Kas iš tikrųjų lemia žmoniškumą“, in: *Rūpintojėlis*, 1982, Nr. 18, [interaktyvus], in: <http://partizanai.org/index.php/rupintojelis-nr-18/556-kas-is-tikruju-lemia-zmoniskuma>.

¹⁶ J. Visvydas [slap.], „Kelias į moralinius liūnus“, in: *Ateitis*, 1979, Nr. 3, p. 19–20.

klaustųjų pasisakė už ikivedybinius intymius santykius, tai tik aiškus įrodymas, koks jaunimas ištvirkęs ir morališkai supuvęs. Tai ateistų nuopelnai. Gėda Estijai, gėda ir Lietuvai dėl tokios paleistuvystės! [...] Jei jau daug kas išdrįsta net viešai pasisakyti už palaidą gyvenimą, tai čia tik naujas masių proveržis į negirdėtą dorovinę ir kultūrinę nusmukimą.¹⁷

STALININIO SEKSUALINIO DISKURSO ĮTAKA

savilaidoje atrodo gana ryški. Kai kurie autoriai net „perteklinius“ lytinius santykius laikė nenormaliais: „Kas yra prieš žmogaus prigimtį, tas visados buvo kenksminga. Tai tinka ir paleistuvystės nuodams, nes žmogaus prigimtis yra Dievo sutverta ne paleistuvavimui, o doram gyvenimui.“¹⁸ Toks požiūris iš esmės mažai kuo skyrėsi nuo stalininiu laiku reikštos nuomonės, kad „kai kurių buržuazinių praeities tradicijų demoralizuotų žmonių meilė pasireiškia tiktai fizinio artumo siekimu. Tokie žmonės į fizinį smaguriavimą žiūri, kaip į savo meilės pergyvenimų ir troškimų pradžią ir pabaigą, kaip į jų pagrindinę prasmę. Suprantama, kad toks gyvuliškas vyro su moterimi ir moters su vyru elgimasis negalima laikyti tikra žmogiška meile.“¹⁹

Galima rasti ir daugiau tiesioginių savilaidos nuomonių ir stalininio seksualinio diskurso paralelių. Štai pogrindinėje *Aušroje* paskelbtas teiginys, kad „[l]ytinis palaidumas – labiausiai sekina vertingiausių gyvybinę

energiją“²⁰ ne tik rodo, kad seksualumas laikytas nesvarbiu dalyku, kuriam neverta eikvoti energijos, bet faktiškai kartoja stalininį diskursą: „Lytiškumas gali dominti klasę kaip dalis organizmo gyvenimo, kaip dalis organinės energijos, kuri tuo pačiu metu yra dalis visos klasinės energijos apskritai, todėl klasė nėra abejinga, kaip produktyviai (revoliucinių-klasinių interesų prasme) eikvojama ši energija, kaip tai pasireiškia kitose socialinės ir biologinės žmogaus būties sferose“²¹. Teiginiai, kad jaunimas savo seksualinę energiją turėtų nukreipti į studijas ir darbą, buvo nereti sovietinėje spaudoje, ypač iki 8 deš., kur, žinoma, akcentuotas darbas visuomenės ir valstybės labui.

Savilaidoje kritikuojant ankstyvus seksualinius santykius, ypač nėštumą, teigiant, kad dėl to pablogės per anksti pradėjusių lytinį gyvenimą išvaizda, atsiras sveikatos, psichikos vystymosi problemos, kad jie prastai mokysis, neteks gražiausių broužų²², kartojami teiginiai iš legalioje spaudoje skelbtų straipsnių: „ankstyvas lytinis gyvenimas jaunystės metais tiesiog sužaloja dar nesubrendusį organizmą. Tuo metu, kai turi būti kaupiamos fizinės jėgos, jos iššvaistomos, jaunuolis išsenka ir fiziškai, ir dvasiškai. Jis kenkia savo sveikatai, grožiui, kūrybiniam sugebėjimams. [...] Niekuomet jų [anksti pradėjusių lytinį gyvenimą paauglių] nebūta gražių net savo išvaizda. Pilkšva veido spalva, suvytusi oda, suglebę raumenys... Išsiblaškę, irzlūs, nervingi...“²³

²⁰ A. Žydrinė [slap.], „Nebūkime savo tautos budeliais“, in: *Aušra*, 1981, Nr. 26, [interaktyvus], in: <http://lkbkronika.lt/index.php/ausra-nr-26/2891-nebukime-savo-tautos-budeliais.html>.

²¹ Арон Залкинд, Революция и молодежь: Сборник статей, Москва: Коммунистический университет имени Свердлова, 1925, с. 75.

²² „Lietuviai, visi už tautos skaistumą!“, p. 58–60.

²³ I. Januševskis, „Ar tu jau subrendęs?“, in: *Jaunimo gretos*, 1966, Nr. 10, p. 26.

¹⁷ „Lietuviai, visi už tautos skaistumą!“, p. 65.

¹⁸ *Ibid.*, p. 67–68.

¹⁹ Viktoras Kolbanovskis, *Meilė, santuoka ir šeima socialistinėje visuomenėje: Stenograma viešosios paskaitos, skaitytos Centriniam Draugijos lektoriume Maskvoje*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1950, p. 19–20.

Susidaro įspūdis, kad pagrindinis katalikiškas seksualumas dažnai tęsė ne tarpukario, o būtent stalininį seksualinį diskursą, kuriame, kaip matėme, akcentuota susilaukymo svarba, o lytiniai santykiai nuvertinti, tuomet neleista jokios seksualinio švietimo literatūros. Tuo tarpu tarpukariu katalikai rūpinosi seksualiniu auklėjimu²⁴. Tyrimo „Seksualinių normų ir elgsenos kaita modernėjančioje Lietuvos visuomenėje“ metu surinkti duomenys rodo tuomet egzistavus įvairesnę seksualinę kultūrą nei sovietmečiu, o ir katalikišką seksualinį diskursą bent iš dalies buvus atviresnę ir liberalesnę nei stalininis. Būtent pastarojo įtaka gali paaiškinti, kodėl konservatyviausi savilaidos autoriai smerkė net Katalikų Bažnyčios aprobuotą nevaisingų dienų skaičiavimo metodiką, kurią tarpukariu propagavo katalikų autoriai: „Nepalaiko meilės ir intymus bendravimas (nors formaliai ir leistinas), vykstantis nevaisingomis, apskaičiuotomis Ogiusto-Knauso [iš tiesų – Knaus-Ogino] metodu, dienomis. Apie kokią tikrą meilę gali būti kalba, jei ji pavaldi buhalterijai!“²⁵

Tokios savilaidos ir stalininio seksualinio diskurso sąsajos leidžia teigti, kad sovietinė santvarka savotiškai užšaldė dalies visuomenės seksualinę kultūrą, radikalizavo konservatyvius seksualumo vertinimus ir iš dalies nutraukė katalikiškosios seksualinės kultūros modernizaciją. Stalininis seksualinis diskursas visą laiką liko įtakingas sovietinėje viešojoje erdvėje, tačiau joje nuo 7 deš. vis labiau stiprėjo kiti seksualumo diskursai, liberaliau vertinę seksualinės elgsenos kaitą.

²⁴ Taip pat ir leisdami atitinkamą literatūrą, pvz.: Friedrich Wilhelm Foerster, *Seksualė etika ir seksualė pedagogika: naujas senų tiesų pamatavimas*, Šiauliai: „Vilties“ draugija, 1923.

²⁵ „Krikščionybė ir skaista“, in: *Viltis*, 1986, Nr. 5, p. 76–77.

LEGALIĄ SPAUDĄ KARTOJANT

Vis tik didžioji dalis savilaidos tekstų, kuriuose aptarinėta požiūrio į lytinius santykius kaita visuomenėje, sietina ne su stalininiu diskursu, o su mažiau radikaliomis, bet konservatyviomis nuostatomis, vyravusiomis legalioje spaudoje. Savilaida dažniausiai iš esmės tik kartojė legalios spaudos priekaištus dėl dvasinės tuštumos ir beprasmybės („Beieškodama paviršutiniškų linksmybių, erotinių bei seksualinių malonumų, ji pasiklysta vidinėje tuštumoje ir skaudžioje neviltyje. Patenka tarsi į užburto rato pinkles: juo labiau ieško malonumų ir džiaugsmo, juo greičiau džiaugsmas nuo jos bėga.“²⁶), reikalavimus gerbti kitą lytį („Kitos lyties žmogus traktuojamas iškreiptai, daugiabriaunę asmenybę nužeminant iki lytinio pasismaginimo bendrininko, lytinio žaidimo partnerio.“²⁷), susivaldymo svarbos akcentavimą („O didžiausias moralinis įsakymas kalba apie skaistumą, apie žemųjų instinktų suvaldymą. Šeimos židinytis tik tada teiks palaimingą šilumą, kai jame skleisis meilė, pagrįsta pasiaukojimu, ištikimybe, dora.“²⁸) ir pan.

Legalioje spaudoje dažniausiai akcentuota, kad ikivedybiniai lytiniai santykiai silpnina šeimą („su pernelyg ankstyvomis vedybomis ateina tik nesutarimai ir skyrybos, nusivylimas šeima.“²⁹), būta netgi siūlymų jas stiprinti leidžiant tuoktis tik nuo 21 metų kaip tuometinėje Lenkijoje³⁰, tokie pat argumentai nuolat kartoti ir savilaidoje.

²⁶ „Palaiminti skaisčios širdies“, in: *Rūpintojėlis*, 1978, Nr. 5, [interaktyvus], in: <http://partizanai.org/index.php/rupintojelis-nr-5/346-palaiminti-skaiscios-sirdies>.

²⁷ A. Žydrynė [slap.], *op. cit.*

²⁸ „Palaiminti skaisčios širdies“.

²⁹ M. Zubrienė, *op. cit.*, p. 21.

³⁰ A. Danaitis, „Ak, tie aštuoniuolikmečiai!“, in: *Jaunimo gretos*, 1966, Nr. 10, p. 23.

Įdomiau tai, kad savilaidoje, siekiant sustiprinti šeimą, net civilinė metrikacija kartais vertinta teigiamai: „Jei jau po metrikacijos skiriasi keletą kartų, tai ką kalbėti apie meiles, pagrįstas tik intymiais santykiais: daug lengviau likviduoti privačią draugystę negu atsakingą valstybei. Vadinasi, intymi ankstyva meilė ne tik nieko gero neduoda, bet nualina jauno žmogaus gyvenimą. Tokia intymi meilė kaip tik parodo, kad rimtai nėra negalvojama sukurti šeimą.“³¹

Ir praktiniai pasiūlymai, kaip kovoti su seksualumo pokyčiais, iš esmės panėšėjo į dar daug stalininių broožų išlaikiusių 6–7 deš. sovietinį seksualinį diskursą, kuriame irgi akcentuotas fiziologijos vengimas. *Jaunimo gretose* 1966 m. rašyta: „Lytinis susilaikymas absoliučiai būtinas iki galutinio organizmo subrendimo. Dauguma gydytojų mano, kad jaunuoliams iki 25–28 metų lytinis susilaikymas visai nekenkia. [...] jaunystėje lytinis susilaikymas labai sveika. Į kraują patenka daugiau lytinių hormonų, tai pakelia bendrą tonusą, darbingumą, išsvermę...“³². O kunigams skirtame *Tiesos kelyje* 1982 m. išreikšta panaši nuomonė: „Kaip aiškinti? Žymiai daugiau kalbėti apie skaisybės dorybės vertę, grožį, svarbą charakterio ugdyme, negu apie neskaistumo blogį bei pasėkas. Pakanka trumpai paaiškinti, kad žinotų kada yra nuodėmė. Praktika rodo, kad labai apdairiai reikia užsiminti apie homoseksualizmą, *bestialitatem et incestum*. Pasirodo kai kas pirmųjų dviejų nusikaltimų nebelaiko nuodėme arba slepia. Po gero pamokslo, taisomos negeros išpažintys. Apskritai fiziologinės srities visai neliesti.“³³ Faktiškai iki 9 deš. ir legalioje spaudoje vengta fiziologijos detalizavimo, akcentuotas

moralizavimas ir dorovės diegimas. Įdomu, kad kunigas pastebėjo visuomenėje kitusį požiūrį į homoseksualizmą ir zoofiliją, kurie nebelaikomi nuodėme – apie juos legalioje spaudoje nebuvo rašoma, todėl savilaida gali paliudyti seksualumo kaitą šioje srityje.

Požiūris į malonumą savilaidoje primena stalininio seksualumo subordinavimą pareigai, tik pareiga matyta ne santvarkai, o tautai: „Tautos prieaugio mažėjimo lemiamas faktorius yra ateistinės ir materialistinės pasaulėžiūros išsigalėjimas žmonių galvose – kai „į žmogaus gyvenimą žemėje žiūrėdama kaip į vienintelį laimės, malonumų ir patogumų šaltinį, lengvai pasisavino ir bedievišką gyvenimo būdą – „neapsikrauti“ vaikais“³⁴. Atitinkamai ir šeimą, vaikų turėjimą autorius supranta kaip auką ir pareigą: vengimas turėti vaikų yra „paprastas nenoras apsunkinti sau gyvenimą, nenoras aukotis. Bet žmogus, kuris niekam nenori aukotis, nėra vertas žmogaus vardo.“³⁵

Toks požiūris iš esmės atitinka ir vėlesnį sovietinį šeimos diskursą, kuriame taip pat kritikuotas malonumų siekis: „dalis jaunimo yra užsikrėtusi savotiška malonumų ieškojimo liga, kuri pasireiškia neribotos madų, elgesio laisvės reikalavimu, savo asmeniškų troškimų kėlimu virš šeimos, kolektyvo, visuomenės reikmių, tinginiavimu. [...] Tai miesčioniškumo tvaikas, alkoholizmas, bohemiškas meilės ir draugystės vertinimas. [...] Šeimoje reikia formuoti ir susilaikymo nuo malonumų įgūdžius, stiprinti valią.“³⁶

Su malonumo išsigalėjimu ir savilaidoje, ir legalioje spaudoje sietas lytinis palaidumas. Pogrindinėje *Aušroje* piktintasi, kad vis

³⁴ [Algirdas Patackas] A. Laukinka, „Dar vienas pavojus“, in: *Aušra*, 1980, Nr. 23, [interaktyvus], in: <http://lkbkronika.lt/index.php/ausra-nr-23/2763-dar-vienas-pavojus.html>.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ D. Liutikas, „Apie „dvasinį gripą“ ir jo gydymą“, in: *Šeima*, 1973, Nr. 6, p. 6–7.

³¹ „Lietuviai, visi už tautos skaistumą!“, p. 66.

³² I. Januševskis, *op. cit.*

³³ „Už dorą tautą!“, in: *Tiesos kelias*, 1982, Nr. 22, p. 49.

labiau siekiama išvengti santykių ugdymo, šeimos kūrimo ir vaikų auginimo rūpesčių „pasiimant sau vien tik lytinio suartėjimo malonumus“³⁷. Tuo pačiu piktinosi ir *Jaunimo gretų* autorė: „Atsidavimas intymaus gyvenimo malonumams, ypač vengiant padarinių, – tai neišmintingas švaistymas savo jėgų, eikvojimas energijos, tuščias vaikymasis tariamos laimės valandėlių. [...] Nesilaikančių moralinių varžtų jaunuolių meilė netenka viso savo grožio, poezijos.“³⁸

Savilaidoje, kaip ir legalioje spaudoje, malonumų siekis dažnai sietas su netinkamu jaunimu, atmetančiu pareigą: „vaikai taip išlepinti, kad nenori atlikti jokios pareigos nei Dievui, nei žmonėms. Todėl auga ištižėliai, kurie trokšta daryti tik tai, kas jiems malonu. O daryti tik tai, kas malonu, reiškia pražudyti save. [...] Į aukštąsias mokyklas įstoja, bet paskui jas palieka, nes jų gyvenimo tikslas – ieškoti malonumų. O krikščioniškam auklėjimui kaip tik yra svarbu: darau ne tai, kas man patinka, kas malonu, bet kas reikia daryti, kas mano pareiga.“³⁹ Savilaidoje pabrėžta malonumo sąsaja su individualizmu ir išnaudojimu atrodo tarsi perimta iš sovietinės spaudos: „Išvargus poilsis malonus. Bet vargti sunku. Kaip čia padarius, kad tik maloniai pailsėjus, o vargą sumažinus iki minimumo? O gal vargą užkrauti kitam, silpnesniai, nesugebančiam pasipriešinti?“⁴⁰

Su malonumu savilaidoje sieta ir neatsakinga laisvė: „Treti seka paskui žemas aistras. Tai tie, kuriuos milicija renka iš tarpuvarčių, kuriuos gydo venerinių ligų dispanseriai.

Vargšai, gal ir supranta, kad slysta į pakalnę, bet neturi valios susilaikyti. Jie velka vergo jungą. Tai žmonės, kurie nuo mažens ar jaunystėje atsakė ‚varžtų‘ ir norėjo būti visiškai ‚laisvi‘. Atmetę protą, sąžinę ir Dievą, jie patys nusivijo botagą, kuriuo plaka save. Ši vergija yra gėdingesnė negu senovės vergų.“⁴¹. Tokius pat argumentus pateikė laisvos meilės šalininkės mintimis⁴² pasipiktinę *Jaunimo gretų* skaitytojai: lygiai toks pat gailėstis („Pykčio nei trupučio, bet gailėsčio daug“), taip pat akcentuota vergystė kūnui, atsisakius aukštesnių siekių, valios stoka, taip pat laikomas nelaimingu gyvenimas gėdoje paniekinant meilę⁴³.

Santykis su valia savilaidoje irgi iš esmės sutampa su sovietine samprata – ji siūloma vietoj laisvės: „Reikia valios! Valia tvirtėja tada, kai darome tai, kas mums sunku, kai prisiverčiame, nugalime save. [...] Savidrausmė žmogui reikalinga visą gyvenimą. Kas to nesupranta, tas tampa valios impotentu, nebepajėgiančiu savęs tvardyti. Tik valia išlygina, kas žmoguje yra kreiva, pristabdo, kas audringa, žadina, kas sustingę, žaboja, kas netvarkinga, pastumia, kas nejuda. Tik valia žmogų padaro žmogumi. Tikrai laisvas tas, kas nevergauja aistrai, nepataikauja jausmui, nenusilenkia spaudimui iš šalies ir klauso tik sąžinės.“⁴⁴ Sovietinėje kultūroje valia itin akcentuota, ypač kalbant apie vyriškumą: „Valia! Tvirta valia. Geležinė, plieninė valia. Daug mes esame skaitę apie tokios tvirtos, geležinės valios žmones. Tvirta

³⁷ A. Žydrinė [slap.], *op. cit.*

³⁸ Birutė Ambrozaitienė, „Moki mylėti?“, in: *Jaunimo gretos*, 1963, Nr. 12, p. 29.

³⁹ „Vaikus auklėti krikščioniškai – šventa tėvų pareiga (iš pamokslų)“, in: *Rūpintojėlis*, 1978, Nr. 6 [interaktyvus], in: <http://partizanai.org/index.php/rupintojelis-nr-6/360-vaikus-aukleti-krikscioniskai-sventa-tevu-pareiga>.

⁴⁰ A. Žydrinė [slap.], *op. cit.*

⁴¹ [Jonas Lauriūnas] Laukys, „Jūs esate pašaukti laisvei“, in: *Rūpintojėlis*, 1979, Nr. 10, [interaktyvus], in: <http://partizanai.org/index.php/rupintojelis-nr-10/410-jus-esate-pasaukti-laisvei>.

⁴² Dalia R., „Noriu paneigti...“, in: *Jaunimo gretos*, 1982, Nr. 4, p. 30.

⁴³ Skaitytojų laiškų ištraukos skelbtos: „Nesiar-tink! Man tokios nereik“, in: *Jaunimo gretos*, 1982, Nr. 6, p. 24–25.

⁴⁴ [Jonas Lauriūnas] Laukys, *op. cit.*

valia ne viena jų padėjo atlikti žygdarbius, tapti didvyriais. Argi valingumas ne pati vyriškiausia savybė?“⁴⁵

Savilaidoje remtasi ir legalioje spaudoje gana dažnais nusiskundimais dėl jaunimo valios trūkumo: „Šiandien skundžiamasi, kad jaunimas yra bevalis, nesimoko, nedirba.“⁴⁶ Valia joje sieta su protu, kurie supriešinami su jausmais: „Gyvuliai vadovaujasi instinktu, o tarybinis jaunimas – aklomis aistromis. Proto S. Golodas nepripažįsta, jo klausyti nebereikia.“⁴⁷ Tačiau legalioje publicistikoje irgi labai dažnai pabrėžta, kad protas svarbiau už jausmus. „Į ką turėtų atkreipti dėmesį jaunuoliai, kad meilės jausmas būtų proto kontroliuojamas ir išliktų kilnus bei tyras? Svarbiausia, reikia sistemingai ir atkakliai stiprinti valią.“⁴⁸

Meilės svarbos akcentavimas iš dalies irgi jungė savilaidą ir legaliąją spaudą. Abiejose su neteisingu meilės supratimu sietas (ir smerktas) palaidas seksualinis gyvenimas, kai puolama į lytinius santykius nesuprantant, kad tai dar ne meilė⁴⁹ – lygiai toks pat raginimas nepulti į lytinius santykius vos pajutus susižavėjimą nuolat akcentuotas legalioje spaudoje. Savilaidoje meilės supratimas sietas su dieviška meile ir tokia meilės samprata priartėjo prie sovietmečiu paplitusios romantinės neįmanomos meilės: „Pirmoji meilė dažniausia yra šventa, tauri ir skaidri. Ji prasideda savaimė, natūraliai, be mūsų įsikišimo. Tai visiems teikiama Dievo dovana. Jis siunčia mums savo dieviškosios Meilės kibirkštėlę, kuri uždega širdis, iškeldama jas virš kasdienybės pilkumos. Tarsi galingo vandenyno bangos pagauna jau-

nuolius ir nusineša su savimi. Prie to gimstančio jausmo nespainioja joks išdavikiškas gundymas, jokia žemyn traukianti mintis.“⁵⁰ Nuo tokios nuomonės iš esmės mažai kuo skyrėsi net ir labiausiai savilaidoje kritikuoto sovietinio seksologo J. Zalyčio mintys: „Jeigu mergina gali išdidžiai ir laisvai ištarti NE [išskirta originale – V. K.] sau ir tam, kuris siekia sueitietis su ja, dar nesubrendus jų meilei, – vadinasi, ji yra įgijusi seksualinę laisvę. [...] Jeigu visi jaunuoliai lytinį aktą laikytų šventa meilės akimirka, pranyktų ištvirkimas, seksualinis pagyrūniškumas, atsitiktiniai lytiniai santykiai, kurie anksčiau ar vėliau padaro žmones nelaimingus ir netinkamus šeimyniniam gyvenimui.“⁵¹ Abi nuomonės jungia meilės išskėlimas, o skiria seksualinės laisvės akcentavimas – ji savilaidoje vienareikšmiškai smerkta.

SAVILAIDA PILDO IR Oponuoja

Požiūris į meilę rodo, kad savilaida ne tik kartojo legalios spaudos požiūrį, bet neretai būdavo ir savotiškas jo tęsinys, kai pratęsiama viešojoje erdvėje prasidėjusi diskusija, bet pasakoma tai, kas viešumoje buvo nutylima, negalėjo būti paskelbta. Taip viename straipsnyje plačiai perpasakoti sovietinėje spaudoje ir televizijoje pateikti duomenys apie pakitusį seksualinį jaunimo, ypač moksleivių, elgesį, „laisvus plotus“⁵². Jame konstatuota, kad mokytojai ar teisininkai šios problemos negali

⁴⁵ S. Gričiuvienė, *Būk vyras!*, Vilnius: Mintis, 1971, p. 50.

⁴⁶ „Moralės problema“, in: *Dievas ir Tėvynė*, 1980, Nr. 15, p. 95.

⁴⁷ „Lietuviai, visi už tautos skaistumą!“, p. 65.

⁴⁸ Birutė Ambrozaitienė, *op. cit.*, p. 28–29.

⁴⁹ „Lietuviai, visi už tautos skaistumą!“, p. 58.

⁵⁰ „Marijos kelias ir skaista“, in: *Rūpintojėlis*, 1986, Nr. 20, [interaktyvus], in: <http://partizanai.org/index.php/rupintojėlis-nr-20/582-marijos-kelias-ir-skaista>.

⁵¹ „Kaip išsaugoti meilę?“, in: *Jaunimo gretos*, 1985, Nr. 10, p. 21.

⁵² Pedagogas [slap.], „Ką šiandien reiškia „laisvas plotas““, in: *Aušra*, 1982, Nr. 33, [interaktyvus], in: <http://lkbkronika.lt/index.php/ausra-nr-33/3222-ka-reiskia-siandien-laisvas-plotas.html>.

išspręsti, nes „moralės nesukursi, nepadėjęs tvirtu amžinybės pamato“. Savilaidoje buvo galima ir „neleistinai“ apibendrinti: „Įvairūs komjaunimo vėlyvi užsiėmimai, pobūviai tiesiog šlykštynėmis virto. Kokią moraliskai palūžusią kartą auginame...“⁵³. Nors kalbų apie jaunimo ištvirkavimą galima rasti ir legalioje spaudoje, tačiau taip atvirai išreikšti nusivylimą ir tuo labiau – sieti ištvirkavimą su komjaunimu – joje buvo sudėtinga.

Legalioje spaudoje nebuvo galima degradojančios dabarties lyginti su idealizuotu katalikiškos dorovingos nepriklausomos Lietuvos vaizdiniu, kaip tai daryta savilaidoje: „Prieš 40 metų ir anksčiau jaunimas augo skaistus. Buvo sielojamasi tik dėl to, kad dalis jaunimo nusikalsdavo masturbacija, o šiaip nuodėmės pasitaikydavo tik mintimis, jausmais. Labai retas atvejis, kad moksleivė prarastų nekaltybę. [...] Dabar yra kitaip. Ateizmo demoralizuojantis poveikis gal ryškiausiai pasireiškė seksualinėje srityje. Jau prieš keliolika metų patikrinus didesnių Lietuvos miestų kai kurių mokyklų mergaites, kai kur rasta *horribile dictu* apie 90 proc. praradusių nekaltybę. Nors spaudoje pasisakoma už skaistų gyvenimą, tačiau jaunimas vadovaujasi ne nuo religijos atitrūkusią etiką, bet nežabotu kūno malonumų sekimu.“⁵⁴ Nors nuo 8 deš. visuomenėje stiprėjus konservatyvioms tendencijoms ir legalioje spaudoje galima įžvelgti tarpukario idealizacijos, aprašant tuometinės kaimo šeimos gyvenimą, lyčių santykius joje⁵⁵, o ir tarpukario seksualinis auklėjimas kartais buvo pateikiamas kaip teigiamas pavyzdys, net „aukštas bažnyčios pareigūnas“ Kazimie-

ras Paltarokas teigiamai įvertintas dėl savo knygos *Seksualinis jaunuomenės švietimas*⁵⁶.

Dar viena problema, kalbant apie lytinius santykius, buvo venerinės ligos. Apie jas rašyta ir legalioje spaudoje, tačiau gana abstrakčiai, dažniausiai – tik jomis gąsdinant, siekiant atgrasyti nuo ankstyvų lytinių santykių ir netvarkingo seksualinio gyvenimo („anksti pradėdama lytiškai gyventi, visai reali tampa galimybė užsikrėsti venerinėmis ligomis“⁵⁷). Tuo tarpu savilaidoje jos matytos kaip viena iš grėsmių tautai – ją naikina alkoholizmas, venerinės ligos ir mažas gimstamumas⁵⁸. Venerinių ligų statistika sovietmečiu buvo slepiama, todėl savilaida buvo vienas nedaugelio būdų sužinoti bent kažkokius duomenis. Dėl slaptumo skraistės tokia informacija turi skandalingų žinių elementų, galėjusių pritraukti ir mažiau politika besidomėjusius skaitytojus. Taip 1978 m. rašoma apie perpildytas venerines ligonines: „Kaune moksleiviai (ypač profesinių technikos mokyklų), sergantys venerinėmis ligomis, sudaro 5,7 % visų Lietuvos venerikų, studentai – 3–4% (doc. E Gailevičius, Odos ir venerinių ligų katedros vedėjas, 1977).“⁵⁹ O po kelių metų konstatuota, kad „Venerinių ligonių skaičius, 1975-6 metais kiek pristabdytas, dabar vėl kasmet didėja.“⁶⁰

Tačiau turbūt daugiausia dėmesio savilaidoje skirta kovai su meilės ir religijos supriešinimu, kai dėl emocinio gyvenimo problemų legalioje spaudoje kaltintas religinis auklėjimas: „Ji bijojo [meilės]. Davatkiškas auklėjimas išaugino savo vaisių. O juk

⁵³ Salomėja [slap.], „Mokytojos laiškas draugei“, in: *Aušra*, 1982, Nr. 30, [interaktyvus], in: <http://www.lkbkronika.lt/index.php/ausra-nr-30/3102-mokytojos-laiskas-draugei.html>.

⁵⁴ „Už dorą tautą!“, p. 47.

⁵⁵ M. Juodkienė, „Prisimenu savo vaikystę...“, in: *Šeima*, 1972, Nr. 3, p. 22–25.

⁵⁶ Česlovas Grizickas, „Opi ir sunki tema“, in: *Šeima*, 1973, Nr. 4, p. 44.

⁵⁷ Jurijus Skripkinas, Olga Chononova, „Pokalbis sunkia tema“, in: *Jaunimo gretos*, 1971, Nr. 9, p. 30.

⁵⁸ [Algirdas Patackas] A. Laukinka, *op. cit.*

⁵⁹ „Kur blogybių šaknys“, in: *Rūpintojėlis*, 1978, Nr. 5, [interaktyvus], in: <http://partizanai.org/index.php/rupintojelis-nr-5/347-kur-blogybiu-saknys>.

⁶⁰ A. Žydrinė [slap.], *op. cit.*

tikrasis žmogus niekada nesupranta meilės vien fiziologiškai. Jam kelia baimę ne meilės artumas, bet artumas be meilės.⁶¹ Sovietinis meilės iškėlimas kartais ir tiesiogiai naudotas visuomenės ateizacijai teigiant, kad „bažnyčia stengiasi slopinti meilę“⁶². Tokie teiginiai galėjo būti gana efektyvūs formuojant neigiamą religijos vaizdinį visuomenėje, kur meilė iškelta į didžiules aukštumas.

Todėl savilaidoje diskutuota ir su sovietiniais filosofais, neigusiais meilės Dievui svarbą: „Įsigilinkime, kokią jis iš to padarė išvadą: „Perdėtas meilės jausmas dievui nustelbia šį jausmą žmonėms. Jeigu, pavyzdžiui, moteris įsimyli „viešpatį dievą visa širdimi, visu protu, visomis jėgomis“, kaip kad reikalauja didysis dekalogo įsakymas, tai kas tada belieka jos vyrui?“ Vadinasi, jei patikėti Vl. Balkevičiui, moteris, ypač tarybinė (juk jis tarybinės ideologijos apologetas), privalo mylėti tik... vyrą. Ji jokiū būdu nebegali mylėti nei vaikų, nei tėvų, nei draugų, nei tuo labiau mėgiamo darbo, mokslo ar tėvynės, nes tada „kas belieka jos vyrui“. O jei vyras įsimylėtų, pavyzdžiui, tėvynę, kas tada paliktų jo žmonai? Štai kur visos komunistinės moralės pagrindas (kažkaip panašu į Froidizmą!).“⁶³

Oponuojant meilės naudojimui ateizacijoje, savilaidoje religija pateikta kaip tikroji amžinoji meilė, leidžianti išvengti (netikros) meilės kančių: „Jaunuolis, sutikęs merginą, įsižiūri ją, o vėliau pamilsta. Iš pradžių meilė būna tyra, graži. Bet praeina kiek laiko, jaunuolis susiranda kitą, gražesnę, meilesnę, o aną palieka likimo valiai. Ir taip meilės istorija plečiasi, vieniems atnešdama laimę, o kitiems skausmą ir ašaras. Kodėl toks tyras jausmas pažeminamas, sutrypiamas kojomis? O gal tai

⁶¹ A. Gerber, „Bet va mergaitės...“, in: *Jaunimo gretos*, 1964, Nr. 9, p. 28.

⁶² E. Juškys, „Pakalbėkime atvirai. 1. Jeigu myli“, in: *Jaunimo gretos*, 1966, Nr. 5, p. 26.

⁶³ „Žmoniškumo viršūnė“, in: *Dievas ir Tėvynė*, 1978, Nr. 10, p. 74.

buvo ne meilė, gal tik laikinas susižavėjimas? Tikriausiai taip... Tuomet kyla klausimas, kas gi toji tikroji meilė? Tikroji meilė yra Dievo meilė.“⁶⁴ Čia religija pateikiama kaip išeitis iš modernybės keliamų problemų – didelio skyrybų kiekio, apie kurį su nerimu rašyta legalioje spaudoje ieškant galimų išeičių.

DU POŽIŪRIAI Į SEKSUALUMĄ SAVILAIIDOJE

Nors iki šiol straipsnyje savilaidos seksualinis diskursas savilaidoje buvo analizuojamas kaip vientisas, tačiau iš tiesų jis toks nebuvo. Joje galima išskirti du požiūrius į seksualumą. Esminiai jų bruožai sutapo, jie ir aptarti pirmoje straipsnio dalyje. Abu jie konservatyvūs, tačiau vienas buvo gana nuosaikus, vertinęs seksualumą kaip neišvengiamą žmogaus gyvenimo dalį, kuriai tiesiog reikia griežtos kontrolės. Kartais nuosaikis požiūris buvo liberalesnis ir už stalininį seksualinį diskursą. Kitas, įvardintas askeciniu konservatyvumu, buvo radikalesnis ir ypač akcentavo skaistumą bei lytinių santykių nuodėmingumą. Žinoma, šie požiūriai neformavo dviejų aiškių stovyklų, kartais abiejų požiūrių elementų galima rasti tame pačiame straipsnyje, tačiau jų išskyrimas leidžia tiksliau užčiuopti egzistavusius idėjinius skirtumus savilaidoje ir visuomenėje.

NUOSAIKUSIS KONSERVATYVUMAS

Šį požiūrį gerai iliustruoja santykis su kūnu. Sovietinė kultūra Stalino laikais deseksualizavo kūną, ir toks santykis įsitvirtino dalyje visuomenės. Legalioje spaudoje su tokiu požiūriu diskusijos prasidėjo 8 deš., tačiau

⁶⁴ N. N. [slap.], „Kas yra meilė?“, in: *Ateitis*, 1979, Nr. 3, p. 29–30.

atrodo, kad visuomenėje jis dominavo iki pat Perestroikos įsibėgėjimo. Tai reiškia, kad vyravo gėdos kultūra, ypatingai akcentavusi apnuoginto kūno nedorovingumą – net meno kūrinį su nuogybėmis reprodukcijos spaudoje susilaukdavo neinscenuoto pasmerkimo dar ir Sąjūdžio laikais⁶⁵, žurnalams ne kartą teko nuo įpykusių skaitytojų ginti teisę publikuoti tokius vaizdus⁶⁶. Toks santykis lyg ir turėtų atitikti konservatyvias katalikiškas nuostatas, todėl gali nustebinti Francois Mauriacio mintys, skelbtos savilaidoje: „Nereikia niekinti kūno. Jis nėra priešas, kurio, kaip mane mažą mokė, reikia gėdytis ir bijoti. Toks, koks yra, jis buvo pašvęstas Žmogaus Sūnaus, kuris jame įsikūnijo, ir pašvęstas jame esančios sielos, kuri tą kūną persmelkia, kuri geba priimti Dievą [...]. [...] Kūnas mus pažemina. Ir kaip tik tuo galbūt labiausiai jis gali mums patarnauti. Tačiau neturi mūsų stumti į neviltį; mumyse glūdi tam tikras skaistumo idealas.“⁶⁷. Toks raginimas nesigėdyti kūno iš krikščioniškų pozicijų Lietuvos visuomenei buvo aktualus. O tokia religinės savilaidos pažiūra į kūną buvo mažiau sukaustyta nei didelės visuomenės dalies, išauklėtos 5–6 deš. diskursų, kur kūniškumas arba nutylėtas, arba jo apraiškomis (apraga ir elgesiu) piktintasi.

F. Mauriacio tekstas liudija, kaip nuosakiojo požiūrio autoriai savilaidoje stengėsi rasti balansą tarp draudimų ir leistino elgesio: „Tikrai neteisinga pabrėžti vengimą priešingos lyties, tarsi berniukui mergaitė būtų

lyg kokia vaikščiojanti nuodėmė ir dėl to pats susitikimas jau gali būti nuodėmingas. Iš kur kyla blogis? Blogio šaknys yra mumyse pačiuose, mūsų neapvaldytoji prigimtis, nepažabotose aistrose, užterštoji vaizduotė. Ir dėl to reikia praktikuoti savitvardą, atsakyti ir leistinų malonumų. Tada bendravimas su priešingos lyties asmeniu nepakenks.“⁶⁸

Tokie raginimai neperlenkti lazdos saugant paauglių dorovę beveik žodis žodin atitinka 6 deš. skelbtuosius mokytojams skirtoje periodikoje, kai bandyta kovoti su stalininio seksualinio diskurso perlenkimais: „Manau, nereikia nė aiškinti, kad tokios ‚priemonės‘ [gąsdinimai, draudimai, pajuoka] ne tik nepasiekia tikslo, bet atneša daug žalos auklėjamajame darbe. [...] mokytojo pareiga – padėti jaunimui šią draugystę ir meilę suprasti teisingai. [...] Naudingas ir reikalingas atviras pokalbis apie draugystę ir meilę su jaunuoliais.“⁶⁹

Toks laisvesnis už stalininį požiūris į kūniškumą turbūt buvo atsineštas iš tarpukario kultūros, tai rodytų paradoksaliai sovietinės kultūros tendencijas, kai, viena vertus, vyko sparti visuomenės modernizacija įvairiose socialinio ir ekonominio gyvenimo srityse, bet kartu tokie pokyčiai galėjo būti kultūriškai neįteisinti ir likti konservatyvesni už tarpukario katalikiškos visuomenės kultūrinės normas.

Šį paradoksą patvirtina ir požiūris į seksualinį auklėjimą savilaidoje. Neigiamas pokyčių seksualinėje srityje vertinimas nuosaikiams netrukdė rūpintis jaunimo švietimu (žinoma, konservatyviu) šiais klausimais – savilaidoje pripažinta seksualinio auklėjimo būtinybė: „Dažnai kalbėti šia tema – nepsichologiška (geriau jauną širdį sužavėti kilniais idealais) ir net

⁶⁵ Skaitytojų pasipiktinimo aktais mene pavyzdžiai: „Ar toks menas nežaloja?“, in: *Jaunimo gretos*, 1967, Nr. 9, p. 30; „Tokios ‚Šeimos‘ nelaukėme...“, in: *Šeima*, 1989, Nr. 3, p. 29.

⁶⁶ Pavyzdžiui: Jonas Bulota, Alfonsas Gučas, „Reikia Venerai sijono?“, in: *Jaunimo gretos*, 1967, Nr. 9, p. 30–31.

⁶⁷ Fransua Moriakas, „Reikia būti skaisčiam“, in: *Rūpintojėlis*, 1981, Nr. 17, [interaktyvus], in: <http://partizanai.org/index.php/rupintojelis-nr-17/534-reikia-buti-skaisciam>.

⁶⁸ „Už dorą tautą!“, p. 50.

⁶⁹ A. Baltrūnienė, „Pirmoji meilė“, in: *Tarybinis mokytojas*, 1955-05-19, Nr. 20, p. 3.

žalinga (be reikalo kreipiamas dėmesys). Tačiau dar didesnė žala jaunai širdžiai, jei visiškai apie tai nieko negirdi iš sakyklos ir dėl to kai kas ima nelaikyti nuodėme, neturi aiškių pažiūrų.⁷⁰

Kritikuoti ir tėvai, vengiantys seksualinio auklėjimo: „Tačiau daug tėvų neatkreipia reikiamo dėmesio į savo sūnaus ar dukters dorovinį auklėjimą, dažniausiai naudodami tik baudimo, nepasitenkinimo metodus ar net abejingai palikdami vaiką saviauklai, t. y. gatvės įtakai.“⁷¹ Čia pateikiama gana tiksli seksualinio auklėjimo situacija sovietmečiu, kai ilgalaikis seksualumo tabuizavimas uždengė visą šią tematiką gėdos skraiste, apie tai gana dažnai rašyta ir legalioje spaudoje: „Abstraktus per ankstyvų lytinių santykių draudimas, įkalbinėjimai, bausmės ir kt. nėra efektyvios priemonės ir beveik neduoda teigiamų rezultatų.“⁷²

Sąsajas su tarpukario katalikiška kultūra rodo ir savilaidoje siūlyta išeitis iš visiškos nežinios ir pernelyg didelių laisvių priešpriešos: „reikėtų pakartoti prieškarinį Forsterio „Seksualinė pedagogika ir etika“ leidimą. Abejojame, ar Vakaruose nuo tada yra pasirodę kas nors vertesnio lyčių, skaistos klausimu. Todėl būtina pervertinti ir galų gale nustatyti savą, katalikišką santykį su Vydūno knyga lyčių klausimu „Gimdymo slėpiniai“, kuri, giliu mūsų įsitikinimu, atstovauja ne tiek paties Vydūno pasaulėžiūrą, kiek nušviečia ir išryškina visos lietuvių tautos dorinę sąmonę.“⁷³ Taigi išeitis matoma ne idėjų iš Vakarų perėmimo (tokios įtakos kaip tik laikomos neigiamomis), o atsigręžime į tarpukario patirtis, kur konservatyvus seksualumas atrodė buvęs geriau

subalansuotas nei gana nenuosekli sovietinė seksualinė politika.

Tačiau gana reti net ir 8 deš. legaliosios spaudos bandymai bent kiek liberaliau kalbėti apie seksualumą susilaukdavo griežtos reakcijos: „S. Golodas⁷⁴, bedievių propagandistas paleistuvystei platinti, patiko ir mūsų tautos parsidavėliams; ir jie jam padeda tvirkinti Lietuvos jaunimą, pasisavindami ir kitiems brukdami jo nekultūringas pažiūras. Jis giria, stengiasi net statistikos duomenimis įpiršti lytinius santykius prieš vedybas, girdi, tai kūrybiškumas.“⁷⁵ Iš tiesų S. Golodas bene liberaliausiai vertino visuomenėje vykstančius seksualumo pokyčius, ragino bergždžiai jiems nesipriešinti. Tačiau kartu jis pabrėžė būtinybę kalbėti jaunimui „apie tvirtą moralę, užtikrinančią sveiką, patvarią šeimą, palieskime moralinius ir socialinius lytinių problemų aspektus. [...] Akcentuokime glaudų seksualinio gyvenimo ir meilės ryšį, nes be šio jausmo asmenybė nuskurdinama.“⁷⁶ Tai, jog net ir nuosaikūs autoriai nepastebėjo šio autoriaus bandymų ir toliau sieti seksualumą su meile, morale ir pareiga visuomenei, rodo, jog ir jie atmetė visuomenės modernizaciją, idealu laikydami tarpukarinę praeitį.

SKAISTYBĖ KAIP ALTERNATYVUS IDEALAS

Savilaidoje labai daug dėmesio skirta skaisytybės temai, ypač ji akcentuota tokiuose konservatyviuose religiniuose leidiniuose kaip *Rūpintojėlis* ar *Dievas ir Tėvynė*. Tai ste-

⁷⁰ „Už dorą tautą!“, p. 47.

⁷¹ „Religinė dorovė. Dorovės primatas žmogaus gyvenime“, in: *Viltis*, 1983, Nr. 1, p. 76–82.

⁷² Zenonas Buslius, „Po „meilės“ vėliava“, in: *Šeima*, 1973, Nr. 2, p. 43.

⁷³ „Krikščionybė ir skaista“, p. 87–88.

⁷⁴ Sergejus Golodas – žymus sovietinis sociologas, tyrinėjęs šeimą, lyčių santykius ir seksualumą. Turbūt turimas omenyje šis jo straipsnis: Sergejus Golodas, „Meilė ir skaisytybė“, in: *Šeima*, 1977, Nr. 5, p. 32–35.

⁷⁵ „Lietuviai, visi už tautos skaislumą!“, p. 64.

⁷⁶ Sergejus Golodas, „Kad neapkarstų bučinyš“, in: *Šeima*, 1976, Nr. 11, p. 41.

bina turint omenyje, kad šis idealas sunkiai pasiekiamas net tradicinėje visuomenėje, o modernioje vargiai gali būti priimtinas bent kiek didesniai žmonių kiekiui. Galbūt temos svarbą lėmė tai, kad religinės savilaidos leidime dominavo kunigai ir vienuoliai, kuriems ši tema artima ir svarbi: „Kol kas šių dienų pasaulis nenori suprasti neskaistumo žalos ir yra labiau linkęs neskaistumą reklamuoti, o ne kovoti prieš šią vis labiau plintančią nedorybę. Užtat juo labiau reikia kalbėti apie šios nuodėmės baisumą, kad Bažnyčia nebūtų kaltinama už tylėjimą ar už tai, kad per mažai tepasakė.“⁷⁷

Tačiau galima kelti prielaidą, kad taip siekta išskirti dar vieną iš alternatyvių sovietiniams idealų. Jei politinėje ir ideologinėje sferose alternatyvos buvo labai aiškios – tautiškumas, katalikybė ir nepriklausomybė, tai socialiniame gyvenime, kasdienybėje alternatyvios sovietinėms idėjos, galinčios patraukti žmones, ne tokios akivaizdžios. Tuo labiau, kad sovietinė ideologija buvo pasisavinusi daugelį idealų. Net kuklumas ir antimaterializmas buvo jos arsenale. Skaistybė ir susilaikymas – irgi. Kartais savilaidoje buvo pastebima, kad sovietinėje spaudoje irgi skelbiamos skaistybės idėjos: „Ideali erotinė meilė verčia biauřėtis grynai seksualiniais jausmais. Taip mano ir tarybiniai psichologai. Jeigu vyras iš tiesų myli moterį...dievina ir gerbia ją, bijo prisiliesti, užgauti neleistinu judesiu. Jis nori kuo ilgiau ja džiaugtis iš tolo ir laukti. („Tarybinė moteris“).“⁷⁸

Iš tiesų sovietinėje spaudoje apie skaistybę rašyta ne taip jau retai, ypač kreipiantis į merginas: „noriu matyti mūsų mergaites tikrai gražias, skaisčias, švarias.“⁷⁹ Tačiau

pabrėžta joje ir ikisantuokinė skaistybė: „kiek džiaugsmo, kiek laimės minučių laukia jaunavedžių, kurie pirmą kartą pajus vienas kito artumą žinodami, kad abu vienas kitam ištikimi ir pasiryžę atiduoti visą savo tyrumą ir skaistybę.“⁸⁰

Tačiau dažniausiai savilaidoje daryta skirtis tarp sovietinės ir religinės moralės, apeliuojant į sovietinę veidmainystę: „Visos žmonijos įsitikinimu, skaistybė – tai aistrų suvaldymas, dvasinė jėga tvarkyti kūną pagal proto ir sąžinės dėsnius, o ateistai skaistybė ir tyra meile vadina atsidavimą aistroms, visišką vergystę kūnui prieš proto ir sveiko gyvenimo dėsnius. Tai kas gi tada paleistuvystė? Ateistai, bijodami visuomenės, pridengia savo visišką dvasinį ir kultūrinį nuosmukį tradiciniais pavadinimais, paleistuvystę vadindami meile ir skaistybė.“⁸¹ Nors čia ir bandoma atskirti tikrą ir netikrą skaistytes, vis tik atrodo, kad labiau reaguojama į pasikeitusias jaunimo pažiūras, į kurias su nepritrimu žiūrėta ir legalioje spaudoje: „Ne viena jų [merginų, norinčių darytis abortą] abejingai žiūri į santuoką. Kai vienai iš mūsų pacienčių pasiūliau susituokti, ji atsakė, kad nematanti jokio skirtumo, ar ji susituokusi, ar ne. Civilinė metrikacija, jos nuomone, tai tik formalumas ir visai nereikalingas.“⁸²

Savilaidoje išryškinta, kad pasikeitusiame požiūryje skaistybė sieta su gėda: „šiandien mes bijome net ištarti šį žodį. Vien už tą žodį žmogus gali būti apšauktas reakcionieriumi, atsilikėliu, tamsuoliu ir dar kitais žeminamais vardais. Dabar skaistybė yra taip suniekinta, kad tas, kas bandytų ją ginti ir gražinti jai pirmą pradžią vaidmenį, gali būti netgi nubaustas.“⁸³ Kaip matėme, valstybė neperseikiojo už skaistybės propagavimą, ji

⁷⁷ „Neskaistumo nuodėmė (Telšių vysk. A. Vaičiaus Velykinis sveikinimas)“, in: *Viltis*, 1986, Nr. 5, p. 90.

⁷⁸ „Už dorą tautą!“, p. 48–49.

⁷⁹ M. Zubrienė, *op. cit.*, p. 20.

⁸⁰ Naumas Chodakovas, Igoris Trutnevas, „Po vestuvių“, in: *Jaunimo gretos*, 1969, Nr. 9, p. 32.

⁸¹ „Lietuviai, visi už tautos skaistumą!“, p. 66.

⁸² M. Zubrienė, *op. cit.*, p. 20.

⁸³ „Palaiminti skaisčios širdies“.

netgi propaguota legalioje spaudoje. Tačiau modernistinė sovietinė propaganda leido visuomenės nuomonėje susieti ją su atsilikimu, ir tai dar kartą parodo paradoksalią modernistinių ir tradicinių, konservatyvių vertybių, vertinimų ir elgsenų samplaiką sovietinėje visuomenėje. Kad visuomenėje skaistybė nevertinta, teigta ir viešai: „Septyniolikmetė motina – tai pasityčiojimas iš žmogaus. [...] Kur mergaičių garbė, išdidumas? Kodėl žodis ‚skaistybė‘ visai užmirštas?“⁸⁴

Sovietinė ideologija vėlyvučiu sovietmečiu tapo rutinine ir jos skelbiami idealai menkai veikė žmonių elgesį realybėje, ypač kai jie prieštaravo modernizacinėms tendencijoms visuomenėje. Tuo tarpu skaistybės sąsaja su religija, artumas iš kaimo kilusiai konservatyviai vyresnei kartai darė ją potencialiai patraukliu opoziciniu idealu, tereikėjo paneigti su sovietine dorove susijusį skaistybės variantą. Reikia turėti omenyje kontekstą: vykusį modernizaciją, greitą visuomenės kaitą, prie kurios žmonės nespėjo prisitaikyti nei mąstymu, nei elgsena, iš to atsiradę kartų konfliktai kūrė visuomenėje daug įtampų ir nežinios. Kartu spartūs pokyčiai patys savaime patvirtino sovietinės moralės žlugimą. Tai formavo dėkingą dirvą konservatyviems idealams stiprėti visuomenėje, tai, kaip jau rašyta, matyti ir legalioje spaudoje. Tik savilaidoje ši konservatyvų pokytį puikiai sustiprino politiniai antisovietiniai idealai, kurie irgi buvo nukreipti į konservatyvią praeitį – tarpukario Lietuvos idealo atkūrimą.

Kunigijai skirtas straipsnis gali parodyti, kaip platinta skaistybės idėja: „Reikėtų į visuotinę maldą įterpti invokaciją už jaunimo skaistumą ir įvairių pamaldų metu [...] kalbėti specialią maldą (maldaknygėse

galima rasti) prašant jaunimo skaistumo. [...] Pamokslų temos 1. Skaistybės vertė, svarba individui ir visuomenei, ugdymo priemonės. 2. (Apologetinis) Krikščionybės pažiūra į kūną, seksualumą, erotinę meilę, santuoką. 3. Religijos teigiamas vaidmuo skaistybės ugdyme. Seksualinio jaunimo švietimo per maža, žmogiškos jėgos ne syki per silpnos. Antgamtiniai motyvai ir religinė praktika – nepamainoma pagalba. 4. Nuodėmės prieš skaistybę: mintimis, žiūrint, klausant, žodžiais, veiksmais. 5. Neskaistumo – ištvirkimo blogybė, pasėkos kūnui ir sielai. 6. Draugystė. Berniukų draugystė su mergaitėmis. Erotinė meilė. 7. Savitvarda, valios ugdymas. 8. Ruošimasis šeimos sukūrimui.“⁸⁵ Norisi pastebėti, kad atmetus religinį sandą panašios temos ilgą laiką vyravo ir legalios spaudos straipsniuose seksualumo tematika. Tiesa, juose skaistybės reikalaujama laikytis tik iš merginų. Šia prasme katalikiškas seksualinis diskursas lytis vertino vienodžiau.

Katalikiškojo skaistybės idealo sklaidos pastangas liudija ne tik straipsniai, bet ir savotiškų skaistybės kankinių garsinimas. Taip savilaidoje plačiai aprašytas įvykis, kai mergina, sėdusi į pakeleivingą mašiną ir įtarusi, kad ją ruošiasi išprieivartauti, šoko iš mašinos ir žuvo. Ši mergina „suprato ir skaistumo bei mergaitės garbės vertę, ir tai spontaniškai nulėmė jos poelgį. Tiesa, mergaitės reakcija buvo spontaniška, tačiau ne atsitiktinė. Tikinti šeima subrandino jai stiprų doros pajautimą ir kilnius religinius jausmus.“⁸⁶ Buvo platinamas savilaidinis leidinėlis apie savo garbę iki mirties gynusią merginą⁸⁷. Atrodo, kad pasitelkus tokias

⁸⁵ „Už dorą tautą!“, p. 51–52.

⁸⁶ „Tu ne viena, Danute“, in: *Rūpintojėlis*, 1977, Nr. 3, [interaktyvus], in: <http://partizanai.org/index.php/rupintojelis-nr-3/312-tu-ne-viena-danute>.

⁸⁷ Perleistas: Paulius Petronis, *Mūsų jaunimo švyturiai ir šešėliai*, Kaunas: Caritas, 1999. Savilaidinio varianto pavadinimas – *Tragedija Dainavos*

⁸⁴ Romualdas Lengvinas, „Tu tikrai ne toks. Trys ištraukos iš mokytojo dienoraščio su autoriaus komentarais“, in: *Jaunimo gretos*, 1977, Nr. 4, p. 24.

figūras formuotas savotiškas skaistybės judėjimas. Jis matytas kaip ženklas, kad žmonės atsibunda, net ir jaunieji: „Tai vienur, tai kitur sutinki kaip krištolas skaisčią mergaitę. Ir tai iš vaikų, kurie buvo mokomi materializmo, ateizmo, na ir kūno kultūros.“⁸⁸

Savilaidoje susirūpinimas skaistybe buvo pagrįstas ir pragmatiškai: „Skaistybė labiau nei kuri kita dorybė jaunam žmogui turi ypatingos reikšmės, kaip pagrindinė sąlyga charakterio ugdymui. Skaistybė yra labai glaudžiai susijusi su tikėjimu: ištvirkimas su retomis išimtimis pakerta jaunuolio tikėjimą. Štai kodėl seksualinis jaunimo auklėjimas visame auklėjime užima centrinę vietą, tiesiog sutapatinamas su auklėjimu apskritai.“⁸⁹ Seksualinio gyvenimo liberalizaciją susiejus su tikėjimo praradimu, matant lygiagrečiai vykusių ateizacijos, modernizacijos ir seksualinio elgesio kaitos procesus, reikėjo kovoti dėl proto ir idealų tų, per kuriuos tie pokyčiai vyks ateityje – dėl jaunimo.

Skaistybės (kaip ir religijos) patrauklumą tarp jaunimo galėjo padidinti tai, kad ji suteikė galimybę būti kitokiais nei dauguma – o tokie norai gana ryškiai matosi skaitant tuometinius jaunimo tekstus ir legalioje spaudoje. Taip reiškėsi modernizacijos skaitintas individualizmas. Skaistybė leido labai ryškiai išskelti savo siūlomus idealus prieš dabarties moralinę degradaciją.

ASKETINIS KONSERVATYVUMAS

tokį priešingumą dabarties nuopoliui dar labiau užaštrino, siūlydamas gana radikalią išeitį iš modernizacijos sukeltų problemų – dabarties nuopolio antipodu matyta askezė: „Mūsų visuomenėje asketizmas yra

nemadingas, užtat madingas besaikis girtavimas, seksas, skyrybos... Gal tai reiškia dorovingumą?“⁹⁰ Pavyzdžiui, kai nuosai kiekieji ragino priimti kūną, nesieti jo su gėda, radikalai pateikė teorinį kūno menkumo pagrindimą: „žmogaus galių sąranga yra hierarchinė, sielos valdoma. Siela, dvasinis, tikrasis „aš“, vadovauja visoms žemesnėms prigimties pakopoms. Bet kartu „aukštesnis“ nebuvo, nepasireiškia be žemesnio, t. y. žmogaus siela gali įsibūtinėti tik per žemesnias galias – mintį, jausmą ir, galiausiai, kūną. Būtina mokyti atskirti tai, kas kyla iš natūralaus prigimties poreikio ir kas iš žemos aistros, geidulio, smaguriavimo; kad neleistina, jog žemesnės prigimties pajėgos vadovautų aukštesnėms ar net jas užgožtų. Būtina pabrėžti, kad dvasiniame asmenybės tobulėjime svarbu yra ne tik askezė, negatyvus susilaikymas, dirvos paruošimas, bet ir pozityvi pastanga – dorinio „daigelio“ auginimas, gaivinimas, puoselėjimas; kad šitą antrąją dalyko pusę sugeba tik subtilios etinės kultūros žmonės, „prabudusieji.“⁹¹

Šio požiūrio atstovai pateikė gana originalią krikščionišką pažiūrą į lytinius santykius, viena vertus, itin akcentavusią jų nuodėmingumą, neigusią, priešingai savilaidoje vyravusiai tendencijai, giminės pratęsimo funkcijos svarbą, antra vertus – priekaištavusią Bažnyčiai dėl nesugebėjimo pritaikyti santuokos (straipsnyje vadinamos moteryste) sampratos prie kintančio pasaulio realijų: „Sakramentinės santuokos tikslu turėtų būti puolusio, nuodėmės žyme paženklinto intymiojo bendravimo sutaurinimas taip, kad vyro ir moters sąjunga būtų ne skaistos praradimas, bet kad lytinės energijos perkeitimu į naują kokybę būtų nugalėtas žmogaus prigimties nuodėmingumas ir įgyta antroji nekaltybė — skaista [...]

šalyje, parašytas 1970 m.

⁸⁸ „Tu ne viena, Danute“.

⁸⁹ „Už dorą tautą!“, p. 46.

⁹⁰ „Moralės problema“, p. 95.

⁹¹ „Krikščionybė ir skaista“, p. 86.

Žmonių giminės plėtimo principo iškelimas moterystėje į pirmąjį planą, nustumiant į antrąją vietą ar net visai paneigiant santuokos reikšmę žmogaus asmeniui, jo dvasiniam tobulėjimui, yra sietinas su gilia paskutiniųjų amžių moterystės krize. Naujųjų amžių vystymasis ėjo individualizmo linkme, vis labiau žmogų teigiant kaip asmenybę. [...] Nesant iš teologų ar Bažnyčios pusės pastangų susieti moterystę su asmens tobulėjimu ir suteikti jai gilesnę prasmę, naujųjų laikų žmogus, kankinamas dvasinės žmogaus pilnatvės ilgesio, sukilo prieš santuokos pagrindimą giminės plėtimo principu ir jos pajungimą socialiniams tikslams. Jis veda ir tebeveda kovą dėl santykių laisvės moterystėje, prieš griežtą Bažnyčios nusistatymą dėl santuokos neišardomumo.⁹² Šis autorius ne tik atmetė visuomenėje vis stiprėjusį individualizmą, bet ir sumažino reprodukcinės šeimos funkcijos svarbą, taip prieštaraudamas ne tik sovietiniam seksualumui, bet ir nuosaikiojo konservatyvumo nuostatoms.

Tokias pažiūras galima įvardinti asketiniu konservatyvumu, nes jomis neigta net lytinių santykių tarp sutuoktinių dora, jei jų nelydi meilė, taip pat siūlyta faktiškai apskritai atsakyti „nebūtinų“ lytinių santykių: „Intymusis bendravimas yra doras tuo atveju, kai jis atlieka savo paskirtį, t. y. kai juo siekiama pradėti kūdikį. (...) jeigu būtų visuotinai laikomasi minėtos intymaus bendravimo paskirties, savaime išnyktų (jokiomis dalinėmis priemonėmis nepašalinamos) tiek daug problemų ir nelaimių sukeliančios bei žmogaus vardą žeminančios nuodėmės: negimusių kūdikių žudymas, svetimavimas, prostitucija ir pan.) Kitais atvejais intymusis bendravimas tarnauja ne meilei, bet, kalbant lietuviškai, mėgavimuisi, smaguriavimui. O nuo smaguriavimo iki gašlumo tik vienas žingsnis. Todėl tokiais atvejais intymus ben-

dravimas ne palaiko meilę, bet priešingai: gesina, žudo tikrąją meilę, atima galimybę sieloms susieiti, alina žmogų, – tiek fiziškai, tiek ir dvasiškai.⁹³

Tokią nuomonę verta palyginti su retu stalininio seksualinio švietimo pavyzdžiu: „Meilėje, sakė Leninas, dalyvauja du ir atsiranda trečias, atsiranda nauja gyvybė. Čia glūdi visuomenės nauda, atsiranda pareiga kolektyvui. Vadinasi, turėdamas galvoje visuomeninę pareigą, mūsų šalies jaunimas turi rimtai žiūrėti į meilės jausmą, išmokti palenkti stichinę lytinio traukimo jėgą proto kontrolei, kuri neleis aukštam ir kilniam žmogiškos meilės jausmui tapti grubiu gyvuliško gašlumo tenkinimu.“⁹⁴ Matome tą patį meilės ir kūniškumo atskyrimą, pastarojo neigimą, susivaldymo svarbą ir reprodukciją kaip vienintelį lytinių santykių pateisinimą. Nors idėjiniai pagrindai ir skiriasi, tačiau seksualumo vertinimas – identiškas. Todėl ir čia galima įžvelgti stalininio seksualinio diskurso įtaką šio teksto autoriaus pažiūrų formavimuisi.

Tiesa, asketinis konservatyvumas žengė gerokai toliau nei stalininis seksualumas, ypač skelbdamas originalų skleistos supratimą: „visiška skaistybė išskiria žmogų iš šio pasaulio gyvių tarpo, pakelia jį į angelų eiles ir net aukščiau už juos pastato. (...) Dievas neįpareigoja, bet tik jį kviečia ir skatina laikyti per visą gyvenimą visišką skaistybę. Kas šio kvietimo nepaklauso ir sukuria šeimą, tas anaipol nenusideda. Tik, žinoma, daug laimingesnis būtų, jei jo paklaustyti.“⁹⁵

Turbūt tas pats autorius netgi polemizavo su 1984 m. Vyskupų Konferencijos aplinkraščiu dėl naujų santuokos sakramentų kanonų nuostatų. Ypač autorių papiktino

⁹³ *Ibid.*, p. 77–78.

⁹⁴ Viktoras Kolbanovskis, *op. cit.*, p. 21.

⁹⁵ „Skaistybės dorybė“, in: *Viltis*, 1984, Nr. 3, p. 134–136.

⁹² *Ibid.*, p. 73–74.

skyrus „Santuokinės moralės bruožai“: „Mus, lietuvius, šventojo Kazimiero tėvynainius, ypač skaudina sakinys: ‚Viena iš meilės pareigų – noriai atsilipti, kai kita šalis pageidauja intymumo (*debitum-coniugale*)‘. Ir toliau: ‚Tikra meilė reikalauja, kad visokiomis progomis, o ypač intymiajame bendravime sutuoktiniai pirmiausia stengtųsi suteikti antrajai šaliai džiaugsmo (!), o ne vien sau malonumo.‘ Kokie gi čia ‚džiaugsmas‘ ir ‚malonumas‘ turima galvoje? Kuo ši Lietuvos Vyskupų Konferencijos siūloma santuokinė moralė skiriasi nuo J. Zalyčio knygoje ‚Meilės vardu‘ propaguojamos moralės? Mums, lietuviams, tiesioginiams taurios ir skaisčios baltų tautos ainiams, turintiems gilią etinę kultūrą, netinka dvasiniai lėkšta Vakarų moralė. [...] Mąstykite lietuviškai, savaip [...]“⁹⁶

Tokia reakcija rodo skirtingą ir gerokai radikalesnę nei nuosaikiųjų konservatorių – asketinių konservatorių reakciją į besikeičiantį pasaulį. 8–9 deš. legalioje spaudoje gana dažnai rašyta apie žemą seksualinę kultūrą, kai visai nesirūpinta seksualinių partnerių jausmais ir potyriais, tam daug vietos skirta ir Zalyčio knygoje. Vyskupų konferencijos aplinkraštyje reikštos nuostatos iš dalies atspindėjo pokyčius, įvykusius Katalikų Bažnyčios mokyje apie šeimą ir seksualumą su II Vatikano Susirinkimo nutarimais⁹⁷, kuriais irgi siekta prisitaikyti prie besikeičiančios modernios visuomenės, kad ją būtų galima paveikti. II Vatikano Susirinkimo nutarimų recepcija bei įtaka Lietuvoje, taip pat šeimos bei seksualumo klausimais reikalauja atskiro tyrimo, kuris turbūt leistų išskirti dar vieną, liberalesnę nei su tarpukariu susijęs nuosaikius konservatyvumas, požiūrį. Tai, kad šių nutarimų inicijuoti pokyčiai Lietuvoje

buvo įvedami labai lėtai, daugelis kunigų ir hierarchų jiems priešinosi⁹⁸, reiškė ir tai, kad tikinčiųjų visuomenė nebuvo paruošta tokiems pokyčiams. Paspriešinimą Vyskupų Konferencijos aplinkraščio skelbtoms idėjoms galėjo sustiprinti ir iš pirmo žvilgsnio paradoksalus tokių nuostatų panašumas su sovietiniu seksualiniu diskursu – abu iš esmės vijosi sparčiai besikeitusią žmonių (ypač jaunimo) seksualinę elgseną. Tuo tarpu asketinis konservatyvumas atmetė bet kokius bandymus spręsti vis aštrėjusias lyčių lygybės ir seksualinio švietimo problemas, siūlydamas utopinę išeitį. Utopizmas tokias nuostatas ir vėl sieja su stalinine kiaurai ideologizuota seksualine (ir ne tik) kultūra, teigusia ideologijos viršenybę virš realybės.

Tokių idėjų nerealistiškumą pabrėžia ir šio autoriaus skelbtas lietuviškas mesianizmas, išskirtinumas skaistybėje, kurio Lietuva gali išmokyti pasaulį: „mūsų, lietuvių, krikščioniškoji pareiga būtų parodyti pasauliui, kad skaisti santuoka nėra vien teologų išmislas.“⁹⁹ Todėl autorius daro išvadą: „Kas nesiekia skaistos, tas nėra vertas lietuvio vardo – tuo labiau lietuvio kataliko.“¹⁰⁰

Nors didžioji dalis asketinio konservatyvumo tekstų priklauso Žarskaus plunksnai, būta savilaidoje ir kitų autorių straipsnių, nukreiptų į askezę. Taip „Rūpintojėlio“ leidėja Felicija Kasputytė savotiškai reklamavo iš esmės vienuolišką gyvenimo būdą ir po grindines vienuolijas: „Tik tyros širdys yra jautrios savo tautos likimui ir tragiškai kiekvieno žmogaus daliai. Tik skaisčios širdys pasiekia žmogiškąją didybę, laisvę ir išplėtoja

⁹⁶ „Krikščionybė ir skaista“, p. 70–71.

⁹⁷ Trumpai apie juos: Todd A. Salzman, Michael G. Lawler, „Vatican II and Sexual Ethics: Past, Present, Future“, in: *Toronto Journal of Theology*, 2016, vol. 32, no. 2, p. 297–313.

⁹⁸ Ramūnas Labanauskas, „Arkivyskupas Liudvikas Povilonis ir II Vatikano Susirinkimo nutarimai“, in: *XXI amžius*, 2004-09-17, Nr. 70, [interaktyvus], https://www.xxiamzius.lt/numerai/2004/09/17/atmi_02.html, (2022-11-26).

⁹⁹ „Krikščionybė ir skaista“, p. 81.

¹⁰⁰ *Ibid.*, p. 87.

savo protines bei dvasines galias.¹⁰¹ Ir čia skaistybė bei tyrumas matyti kaip išeitis iš tautos ir žmogaus pavergimo bei modernaus pasaulio nuosmukio. Taigi Lietuvoje egzistavo asketinio konservatyvumo šalininkų grupė, nors ir neabejotinai nedidelė.

IŠVADOS IR APIBENDRINIMAI

Seksualumas išsiskiria iš kitų savilaidoje liestų temų savo ambivalentiškumu. Politinėse ir tautinėse srityse kaltininkas ir priešas buvo aiškus, tačiau seksualumo kaitos šaltinis – gerokai sudėtingesnis. Seksualumo kaita, vykusį sovietmečiu, pagrindyje aptarta tik katalikiškoje savilaidoje ir vertinta išimtinai neigiamai. Dažnai (nors ne visada) ši kaita laikyta sąmoningos sovietinės politikos (ypač ateizacijos) pasekme, ir tai stiprino viešųjų seksualinių diskursų kritiką.

Tačiau savilaidos seksualiniai diskursai mažai tesiskyrė nuo konservatyvių legalių seksualinių diskursų. Tai rodo, viena vertus, kad legalūs konservatyvūs tekstai išreiškė ne tik santvarkos šeimos bei seksualumo politiką, bet ir atspindėjo konservatyviosios Lietuvos visuomenės dalies nuomonę. Kita vertus, ši sąsaja rodo valstybės politikos įtaką Lietuvos visuomenei nepolitinėje ir netautinėje sferose, taip pat ir antisovietiskai nusiteikusiai jos daliai.

Seksualumo tema savilaidoje gerai atspindi kunigų ir didelės dalies vyresnės kartos, socializuotos tarpukariu ir Stalino valdymo laikotarpiu, vertybes bei nuostatas. Pažymėtini savilaidinių tekstų ir stalininio seksualinio diskurso panašumai, jie leidžia įžvelgti konservuojančią ir radikalizuojančią pastarojo įtaką katalikiškam požiūriui į seksualumą. Mažiau radikalūs buvo tekstai, skirti kunigams, nes juose ieškota efektyviau-

sių poveikio visuomenei būdų, o ne siekta paveikti skaitytojus. Tačiau gali būti, kad prie itin didelio savilaidos konservatyvumo seksualinėje srityje prisidėjo ir tai, kad tokios savilaidos leidyboje svarbiausią vaidmenį vaidino kunigai ir vienuolijos.

Stalininio seksualinio diskurso įtakos apraiškos 8–9 deš. savilaidos tekstuose liudija vėluojančią seksualinio diskurso įtaką visuomenei, kai 5–6 deš. subrendę žmonės reprodukavo jį dar ir po kelių dešimtmečių. Savilaidoje šis reiškinys matosi ryškiau nei legalioje spaudoje, kurioje tuo pačiu metu koegzistavo skirtingi seksualiniai diskursai.

Savilaida seksualumo srityje iš esmės negalėjo efektyviai apeliuoti į didžiosios jaunimo dalies nuostatas, nes moralizavimu lenkė net sovietinę spaudą. Didaktiškumas, kuris tautinės ir politinės sąmonės skatinimo atveju galėjo pritraukti jaunimą, pateikdamas aiškius alternatyvius idealus ir atskleisdamas slepiamą tiesą apie Lietuvos praeitį, virtęs moralizavimu dorovinėje srityje greičiau atstūmė daugumą jaunuolių, kartodamas vyresniųjų pamokymus ir valstybinės propagandos postulatus. Tačiau skaistybės idealas galėjo daryti įtaką daliai visuomenės, nes atitiko visuomenės konservatyvėjimo tendencijas ir pateikė visuomenei alternatyvų nykiai ir degraduojančiai realybei idealą, apeliuojantį ir į išskirtinumą bei individualizmą.

Savilaidoje galima išskirti nuosaikiai konservatyvų ir ultrakonservatyvų (asketinių) seksualumo diskursus. Pastarąjį nuo pirmojo atskiria rigoristinis ir utopinis požiūris į kūną, malonumą, lytinius santykius ir skaistybę, turintis ir nacionalistinio lietuvių mesianizmo bruožų. Pažymėtinas ir įtemptas asketinio diskurso santykis su modernizuota Bažnyčios hierarchų pozicija.

Analizuotuose straipsniuose ryškiai matomas nusivylimas visuomenėje vykusiais pokyčiais, kurie neatitiko socializacijos

¹⁰¹ „Palaiminti skaisčios širdies“.

metu įgytų konservatyvių vertybių, kartu su modernistinės sovietinės ideologijos rutinizacija galėjo prisidėti prie religingumo sustiprėjimo Lietuvos visuomenėje 8–9 deš. Išėjus iš modernybės keliamų įtampų ir problemų galėjo būti rasta religijoje ir religinėje etikoje.

Santykis su modernizacija analizuotuose tekstuose ryškiai neigiamas: nuolat matomas

dorovinis, moralinis nuosmukis, dabartis lyginama su idealizuota padėtimi tarpukario Lietuvos visuomenėje. Sprendžiant iš savilaidoje pateikiamų seksualumo kaitos aprašymų, Lietuvoje vyko radikalūs seksualinės elgsenos ir seksualumo pokyčiai, primenantys tuos, kurie istoriografijoje įvardijami seksualine revoliucija, JAV ir Vakarų Europos šalyje vykusia 7 deš.

Valdemaras Klumbys

SOVIET SEXUALITY IN THE MIRROR OF SAMIZDAT

Summary

Transformations in sexuality which took place during the Soviet times were discussed only in the underground Catholic press and were viewed exclusively in a negative light. Often these transformations were seen as resulting from deliberate Soviet policies (especially atheization). However, the sexual discourses of underground press differed very little from conservative legal sexual discourses. This shows, on the one hand, that legal conservative texts not only expressed the family and sexuality policies of the framework of the time, but also reflected the opinion of the conservative part of Lithuanian society. On the other hand, this correlation shows the influence of state policies on Lithuanian society in non-political and non-legal realms. The similarities between underground press and the Stalinist sexual discourse are noteworthy, and it is possible to see the conservative and radicalising influence of the latter on the public's attitude towards sexuality (including its Catholic part, then in the opposition). The manifestations of the influence of the Stalinist sexual discourse in the underground press of the '70s and '80s testify to the late influence of the sexual discourse, while the texts of the '40s and '50s show the influence of the Stalinist sexual discourse. The generation which reached adulthood in the '50s was still reproducing it decades later.

In the area of sexuality, most young people in principle could not find appeal in underground press as it was even further advanced in moralising than the Soviet press. Didacticism, which might have appealed to young people

in the case of national and political self-awareness raising, was reduced to moralising in the moral sphere, and instead repelled the majority of youth by repeating the precepts of their elders and the postulates of the state propaganda. However, the ideal of chastity was able to have an impact on a part of society because it reflected society's leaning towards conservatism and presented an alternative ideal to society, which was appealing due to its exceptionalism and individualism.

The underground press could be broken down into a moderately conservative and an ultraconservative (ascetic) discourse on sexuality. The latter is distinguished from the former by a rigoristic and utopian approach to the body, pleasure, sexual relations, and chastity, which also has features of nationalistic Lithuanian messianism. Also noteworthy is the ascetic relationship of the discourse with the modernised position of the Church hierarchy, as decided by the Second Vatican Council.

The relationship with modernisation in the texts analysed is distinctly negative: moral and ethical decline is constantly visible, and the present is compared to the idealised situation in inter-war Lithuanian society. This disappointment with the changes in society could be due to their inconsistency with the conservative values acquired during socialisation. This, together with the routinisation of modernist Soviet ideology, may have contributed to the intensification of religiosity in Lithuanian society in the '70s and '80s.